

O‘ZBEK VA INGLIZ TILLARIDA RANGGA OID TURG‘UN FRAZEOLOGIK BIRLIKLAR TADQIQI

Iskandarova Sharifaxon Madaliyevna

FarDU tilshunoslik kafedrası professori, filologiya fanlar doktori

Abelfazova Muxtasar Gulamovna

Farg‘ona davlat universiteti, Magistratura talabasi

Annotatsiya: Ushbu maqolada o‘zbek va ingliz tillaridagi manbalardan foydalangan holda tabiatdagi rang atamaları va ulardagi leksik birliklarning tarkibiy va ma‘noviy xususiyatlari tahlil qilinadi. Maqolada dunyoning lingvistik tasviriy olamida ingliz va o‘zbek tilida so‘zlashuvchilarning rangni ko‘rib anglashning o‘ziga xos xususiyatlari ochib berilgan. Chog‘ishtirilayotgan tillardagi turg‘un frazeologik birliklarni ifodalashda ranglarning o‘rni va ma‘nolari chuqur taxlil qilingan.

Kalit so‘zlar: rang, frazeologik birlik, turg‘un birikma, ibora, maqol, semiologiya, koloronim, tevarak-atrof, rang nomlari, dunyoning lingvistik tahlili, kontekst.

Аннотация: В данной статье на основе источников на узбекском и английском языках анализируются структурные и семантические особенности цветowych терминов в природе и их лексических единиц. В статье раскрываются уникальные особенности восприятия цвета англо- и узбекоговорящими людьми в мировой языковой образности. Подробно анализируются роль и значения цветов в выражении устойчивых фразеологизмов в смешанных языках.

Ключевые слова: цвет, фразеологизм, устойчивое сочетание, словосочетание, пословица, семиология, koloronim, среда, цветоназвания, лингвистический анализ мира, контекст.

Annotation: This article analyzes the structural and semantic features of color terms in nature and their lexical units using sources in Uzbek and English languages. The article reveals the unique features of the perception of color by English and Uzbek speakers in the world's linguistic imagery. The role and meanings of colors in the expression of stable phraseological units in the mixed languages are analyzed in depth.

Key words: color, phraseological unit, fixed combination, phrase, proverb, semiology, coloronym, environment, color names, linguistic analysis of the world, context.

Kirish. Inson o‘z bilimlarini rivojlantirar ekan, tevarak-atrofdan kelayotgan axborot oqimini tartibga solishga intiladi va shu orqali voqelikka bo‘lgan munosabatini belgilovchi

qarashlar tizimini shakllantiradi. Boshqacha qilib aytganda, u “dunyo tasviri”ni yaratadi. Bu tushuncha tilshunoslikda voqelik haqidagi g‘oyalar tilda qanday ifodalanishi va tilning ana shu “dunyo tasviri”ni shakllantirishdagi o‘rni va ahamiyatini o‘rganish maqsadida tahlil qilinadi²⁴³.

Aslida, insonning dunyoqarashi shakllanishida til muhim rol o‘ynaydi. Bu esa turli tillarda so‘zlashuvchi madaniyatlar o‘rtasida dunyoqarash va idrokda farqlar mavjudligini ko‘rsatadi. Demak, tevarak-atrofni idrok etishdagi o‘ziga xosliklar leksik-semantik darajada yaqqol aks etadi.

Adabiyotlar tahlili va metodologiya. Chog‘ishtirilayotgan tillardagi turg‘un frazeologik birliklarda ranglar ramziy ma’noda ishlatiladi. Buning uchun avvalo, ramz nima ekanligini, u qanday namoyon bo‘lishini, qaysi soha bilan bog‘liqligini va turli belgilarga oid masalalar bilan qaysi fan shug‘ullanishini tushunish lozim. Semiotika (ba‘zan "semiologiya" atamasi ham uchraydi) bu inson jamiyatida axborot uzatish usullarini, belgilar va belgi tizimlarining xususiyatlarini o‘rganadigan fandir. Bu asosan tabiiy va sun‘iy tillar, shuningdek, ayrim madaniy hodisalar, mif va urf-odat tizimlari kabi belgilarni, shuningdek, tabiatda (hayvonlar olamidagi muloqot) yoki insonning o‘zida (vizual va eshituv idroki va hokazo) kuzatiladigan jarayonlarni o‘z ichiga oladi.

Semiotika belgi tushunchasiga – belgi tizimining eng kichik birligiga asoslanadi. Qisqacha qilib aytganda, semiotika har qanday hodisalarni belgi tizimlari va alohida belgilar sifatida o‘rganish vositasidir. Y. M. Lotman "semiotika" atamasini muloqot tizimlari va aloqa jarayonida ishlatiladigan belgilarni o‘rganuvchi fan sifatida tasvirlash uchun qo‘llaydi. Rang va unga oid frazeologik birliklar, tilshunoslikda muhim o‘rin tutadigan sohalardan biri hisoblanadi. Ranglar – insonlarning sezgi va tushunchalarini ifodalovchi, madaniy, tarixiy, psixologik xususiyatlarga ega bo‘lgan semantik birliklardir. Ranglarning tilshunoslikda tadqiqi, ayniqsa, frazeologiyada o‘rganilishi, ularning ma’no va madaniy kontekstini ochish uchun katta ahamiyatga ega.

Ranglar haqida o‘tkazilgan tadqiqotlar bir nechta asosiy yo‘nalishlarda amalga oshirilgan. Shu jumladan, ranglarning semantik tahlili, rang va til o‘rtasidagi munosabatlar, ranglarning frazeologik birliklar tarkibidagi roli va ularning madaniyatdagi ahamiyati kabi sohalar o‘rganilgan. O‘zbek tilida ranglar va frazeologik birliklar haqida, masalan, S. Sirojiddinov, M. Rahmon, A. To‘raqulov kabi olimlarning asarlarida ma’lumotlar mavjud. Ular ranglarning tilshunoslikda ahamiyati, frazeologik birliklarda aks etishi va madaniy kontekstdagi xususiyatlarini tahlil qilganlar.

Ingliz tilida ranglarga oid frazeologik birliklar ham keng o‘rganilgan. Taniqli tilshunoslar, masalan, S. H. Kuno, P. F. Zolotova va boshqalar ingliz tilida ranglar va frazeologik birliklarning semantik jihatlarini o‘rganganlar. Ular ranglarning tilga qanday kirib kelganini,

²⁴³ Iskandarova Nilufar Toxirovna. Ingliz Tilida Tabiatdagi Ranglarni Tasvirlashning O‘ziga Xos Xususiyatlari. Ta’lim Va Rivojlanish Tahlili Onlayn Ilmiy Jurnal Jild: 04, Nashr: 12 | Dec – 2024 ISSN: 2181-2624.

frazeologik birikmalarda qanday o‘zgarishlar yuz berganini va bu o‘zgarishlarning madaniy konteksti bilan qanday bog‘liqligini tadqiq etganlar.

Bu tadqiqotda rangga oid frazeologik birliklarning o‘zbek va ingliz tillaridagi semantik va struktural tahlili amalga oshiriladi. Tadqiqotning metodologik asosida quyidagi yondashuvlar qo‘llaniladi:

Komparativ metod: O‘zbek va ingliz tillaridagi rangga oid frazeologik birliklarning o‘xshashliklari va farqlari tahlil qilinadi. Bu metod ranglarning ikki tildagi ifodalanish xususiyatlarini solishtirish imkonini beradi.

Semantik tahlil: Rangga oid frazeologik birliklarning ma‘nosi va uning semantik tarkibi o‘rganiladi. Bu metod ranglar va ularning frazeologik birliklardagi o‘rni, ma‘no o‘zgarishlari va ularning madaniy xususiyatlarini aniqlash imkonini beradi.

Madaniyatshunoslik yondashuvi: Ranglarning madaniy ahamiyati va ularning ijtimoiy va psixologik omillar bilan qanday bog‘lanishi tahlil qilinadi. Ranglar ko‘pincha milliy va etnik identifikatsiya, tarixiy va an‘anaviy qadriyatlar bilan chambarchas bog‘liqdir.

Leksikografik yondashuv: Frazeologik birliklarni o‘rganishda lug‘at materiallaridan foydalanish, ranglarning frazeologik birliklarda qanday ifodalanganini va qanday kontekstlarda ishlatilishini aniqlashga yordam beradi.

Korpus lingvistika metodlari: O‘zbek va ingliz tillaridagi frazeologik birliklarni o‘rganish uchun zamonaviy lingvistik texnologiyalar, xususan, til korpuslarini tahlil qilish orqali ranglarga oid frazeologik birliklarning qaysi so‘zlar bilan birikib ishlatilishini aniqlash mumkin bo‘ladi. Bu metodologiyalar asosida tadqiqotda o‘zbek va ingliz tillaridagi rangga oid frazeologik birliklar va ularning ma‘nolaridagi farq va o‘xshashliklar chuqur o‘rganiladi.

Natijalar. Turli tillardagi ranglarni ifodalovchi so‘zlar katta ma‘lumot salohiyatiga ega bo‘lib, rangning ramziylik jihatining ko‘p darajali tizimini aks ettiradi. Xalq tili, o‘z navbatida, insonlarning fikrlarini aks ettiruvchi vosita bo‘lib, eng chuqur va murakkab munosabatlarni ifodalash imkonini beradi. "Rang nomlari" orqali hayotning turli jihatlarini tasvirlanadi. Rang nomlari nafaqat lingvistik, balki madaniy jihatdan ham murakkab xususiyatlarga ega. Koloronimlar matnga kiritilganda, ular matnning rang-barangligini tashkil etib, uning ma‘nolari strukturaning boyishiga yordam beradi. Odamlar asrlar davomida ranglar bilan bog‘liq tasavvurlarni o‘zlashtirib, ularni atrofdagi dunyo obyektlari va ularning hayotlarida muhim bo‘lgan elementlar bilan bog‘lashgan. Ranglarni idrok etish orqali, odamlar bu hislarni ijtimoiy guruhlar darajasida ifodalab, dunyoning oddiy tasvirini yaratdilar²⁴⁴. Ranglar bilan tasvirlangan dunyo sodda bir tasvirni anglatadi, chunki u atrof-muhitdagi obyektlar, hodisalar va jarayonlarni to‘liq aks ettira olmaydi. Rang nomlari faqatgina assotsiatsiyalarni yuzaga keltirishga yordam beradi, bu esa inson va tabiatning o‘zgarmas xususiyatlari bilan bog‘liqdir: qizil rang qon, yashil rang o‘t va daraxtlar, ko‘k rang esa osmonni ifodalaydi.

²⁴⁴ Vejbitskaya, A. Til. Madaniyat. Idrok. / Per. ingliz tilidan / Ed. M.A. Krongauz. - M.: Ruscha lug‘atlar, 1997. - 416 b.

Muhokamalar. Ranglar frazeologik birliklarda tilning semantik boyligini, madaniy xususiyatlarini va ijtimoiy kontekstini aks ettiradi. O‘zbek va ingliz tillarida ranglar tilshunoslikda katta ahamiyatga ega, chunki ular nafaqat fizika va tabiiy dunyoning tasvirini, balki insonning hissiy holatlari, ijtimoiy munosabatlari va qadriyatlarini ham ifodalaydi. Har bir tilda ranglarning frazeologik birliklarda ishlatilishi o‘ziga xos bo‘lib, ularning ma’nolari, kulminatsion jihatlari va madaniy konteksti farqlanadi.

O‘zbek tilida rang bilan bog‘liq frazeologik birliklar ko‘pincha ma’no jihatidan boy va ko‘p ma’noli bo‘ladi. Quyida shularning ayrimlariga misollar keltirilgan:

Oq yuzli bo‘lmoq – sharmanda bo‘lmaslik, or-nomusini saqlab qolmoq. Masalan: U barcha sinovlardan oq yuzli chiqdi. Qora ko‘ngil – dilida g‘araz yoki yomon niyat bo‘lmoq. Masalan: Qora ko‘ngil odam bilan yaxshi ish qila olmaysan. Oq yuvib, oq taramoq – hurmat va izzat bilan e’tibor ko‘rsatmoq. Ingliz madaniyatida esa ranglar bilan bog‘liq iboralar (idiomlar) ko‘pincha obrazli ma’no beradi va turli hayotiy holatlarni ifodalaydi. Masalan: White (Oq) As white as a sheet – juda qo‘rqib yoki hayajonlanib oqarib ketmoq. E.g.: He turned as white as a sheet when he heard the news. U yangilikni eshitgandan so‘ng yuzi oqarib ketdi. Yoki bo‘lmasa oq rang bilan bog‘liq keyingi ibora raise a white flag – taslim bo‘lmoq – oq bayrog‘ni ko‘tarmoq iborasi. E.g.: They raised a white flag after hours of negotiation – ular soatlab davom etgan muzokaralardan so‘ng oq bayroq ko‘tarishdi.

White lie – yaxshi niyat bilan aytilgan kichik yolg‘on. E.g.: She told a white lie to avoid hurting his feelings. Xis tuyg‘ularni og‘ritmaslik uchun u oq yolg‘ondan foydalandi. Bu yerda oq yolg‘on beg‘araz hech kimga ziyon keltirmaydigan ma’nosida ifodalangan. In the black sheep (of the family) – oila yoki guruhda qabul qilinmaydigan yoki boshqalardan ajralib turuvchi odamga nisbatan ishlatiluvchi birikma so‘zma so‘z tarjima qilinganda qora qo‘y ma’nosini beradi. E.g.: He’s the black sheep of the family because he chose a different career path. U ota kasbni egallamagani uchun oilasida boshqacha edi.

Xulosa. Xulosa qilib shuni ta’kidlashimiz mumkinki, ingliz va o‘zbek tillaridagi rang anglatuvchi frazeologik birliklar o‘rtasida o‘xshashliklar mavjud, chunki ranglar ko‘pincha insonlarning hissiy holatlarini, ijtimoiy munosabatlarini va voqealarni ifodalash uchun ishlatiladi. Biroq, madaniyatlar o‘rtasidagi farqlar tufayli ba’zi iboralar bir-biridan farq qilishi mumkin. Ranglar ham universal, ham madaniy jihatdan o‘ziga xos elementlardir, shuning uchun ularning frazeologik ishlatilishidagi o‘xshashlik va farqlar tilning ma’no tuzilishini yanada boyitadi. O‘zbek va ingliz tillarida rangga oid turg‘un frazeologik birliklar, nafaqat tilning semantik imkoniyatlarini kengaytiradi, balki milliy va madaniy xususiyatlarni ham aks ettiradi. Ranglar, frazeologik birliklarda, ko‘pincha insonning hissiy holatlari, xulq-atvorlari, ijtimoiy munosabatlari va dunyoqarashini ifodalashda muhim rol o‘ynaydi. Tadqiqotda o‘zbek va ingliz tillarida ranglarning ishlatilishi o‘xshash va farqli jihatlari aniqlangan. Har ikkala tilda ranglar ko‘pincha ma’naviy, axloqiy yoki ijtimoiy kontekstda ishlatiladi, lekin madaniyatlar o‘rtasidagi farqlar tufayli ba’zi frazeologik birliklarning ma’nosi va ulardan foydalanish uslubi o‘zgaradi.

O‘zbek tilida ranglar, ko‘proq ijtimoiy va madaniy qadriyatlar bilan bog‘liq holda, harakatlarni yoki hissiyotlarni tasvirlashda ishlatilsa, ingliz tilida ranglar ko‘proq universal his-tuyg‘ularni va hodisalarni aks ettirishda ishlatiladi. O‘xshashliklar esa ranglarning hayotdagi va tabiiy obyektlar bilan bog‘lanishiga, ya’ni ranglarning semantik asoslariga oiddir. Bu tadqiqot, ranglarga oid frazeologik birliklarni chuqur o‘rganish orqali, tilshunoslarga ranglarning lingvistik va madaniy ahamiyatini yanada tushunishga yordam beradi.

Umuman olganda, ranglar frazeologik birliklar orqali tilni boyitadi, tilshunoslikda ranglarning rolini yanada chuqurroq o‘rganish esa, tildagi nozik farqlarni va madaniyatlararo muloqotni yaxshiroq tushunishga imkon yaratadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI.

- 1 Abelfazova, M. (2024). Ranga Oid Leksemalarning Paradigmasi. B Theoretical Aspects In The Formation Of Pedagogical Sciences (T. 3, Выпуск 22, cc. 51–55).
- 2 Gorn, E.A. Zamonaviy ingliz adabiyoti misolida badiiy matndagi rang atamalarining tavsiflovchi funktsiyasi // Fan, madaniyat va ta’lim olami. - 2013. -№5(42). - 312-314-betlar
- 3 Iskandarova Nilufar Toxirovna. Ingliz Tilida Tabiatdagi Ranglarni Tasvirlashning O‘ziga Xos Xususiyatlari. Ta’lim Va Rivojlanish Tahlili Onlayn Ilmiy Jurnali Jild: 04, Nashr: 12 | Dec – 2024 ISSN: 2181-2624.
- 4 Ivanova, Y.V. Color coding in the structure of poetic text and approaches to their study.
- 5 Moskovich, V.A. Zamonaviy ingliz tilidagi rang atamaları tizimi // Masalalar. tilshunoslik. - 1960. - No 6. - B. 83 - 87.
- 6 Vejbitskaya, A. Til. Madaniyat. Idrok. / Per. ingliz tilidan / Ed. M.A. Krongauz. - M.: Ruscha lug‘atlar, 1997. - 416 b.
- 7 Y.V. Ivanova // Social and Humanitarian Sciences. - M .: Publishing house of the Moscow State Pedagogical University, 2008 .-- Pp. 112-118
- 8 Шомаксудов Ш., Шорахмедов Ш. Хикматнома (узбек мақолларининг изохли лугати). - Тошкент, 1990. - 528 б.
- 9 Узбек тилининг изохли лугати. 5 жилдли. 1-жилд. - Тошкент: Узбекистон миллий энциклопедияси, 2006. - 680 б.
- 10 Узбек тилининг изохли лугати. 5 жилдли. 2-жилд. - Тошкент: Узбекистон миллий энциклопедияси, 2006. - 672 б.
- 11 Узбек халқ мақоллари. - Тошкент, 1978. - 288 б.
- 12 Узбек халқ мақоллари. Тузувчилар: проф. Т.Мирзаев, А. Мускулов, Б.Саримсоков. - Тошкент, 2019. - 512.
- 13 Хожиев А. Узбек тили синонимларининг изохли лугати. - Тошкент: Укитувчи, 1974. - 308 б